

“BOBURNOMA” ASARIDA HARB ISHI BILAN BOG‘LIQ ETNOGRAFIK MA’LUMOTLAR

Olimjonov Davronbek Zoxidjon o‘g‘li,
tayanch doktorant, O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Tarix instituti
<https://orcid.org/0009-0005-1699-8965>
<https://doi.org/10.53885/edinres.2024.03.1.003>

Annotatsiya. Tarixdan ma’lumki, har bir millatning o‘z tarixiy shaxslari va harbiy sarkardalari bo‘lgan. O‘z hududlarini himoya qilish kabi sharaflı xizmatlarni oddiy aholidan to‘qo‘mondongacha bo‘lgan harbiy kishilari amalga oshirganlar. Zero qadimdan yurtni himoya qilish har bir insonning muqaddas burchi hisoblanadi. Ushbu maqolada Turkiston, Afg‘oniston va Hind diyorida davlat tuzishga erishgan buyuk ajdodimiz sarkarda Zahiriddin Muhammad Boburning harbiy salohiyati, jang san’ati va harbiy qo‘shin boshqaruv an’analarining etnografik tahlili haqida qiziqarli ma’lumotlar keltirilgan. Boburning shoh asari “Boburnoma”dagi tarixiy voqealarga boy ma’lumotlarga tayanib, Bobur va boburiylar davlatidagi mavjud harbiy an’analar – qo‘shin yig‘ish, lashkar ko‘rigi, jang usullari, qo‘shin tuzilishi, harbiy hiylalar hamda jang qurol turlari bo‘yicha tarixiy ma’lumotlar etnografik tarzda qiziqarli voqealar asosida berilgan.

Kalit so‘zlar: Zahiriddin Muhammad Bobur, harbiy san’at, harbiy an’analar, qo‘shin yig‘ish, lashkar ko‘rigi, jang usullari, qo‘shin tuzilishi, harbiy hiylalar, etnografiya, qo‘shin, jang, an’ana, jang qurollari, mudofaa, “barong‘or”, “javong‘or”, “g‘ul”, “xossa tobbin”, “Boburnoma”, “Humoyunnoma”.

MILITARY ETHNOGRAPHIC INFORMATION IN «BABURNAME»

Olimjonov Davronbek Zokhidjon ugli
doctoral student, Institute of History of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan

Annotation. It is known from history that every nation had its own historical figures and military commanders. Honorable services, such as protecting their territory, were performed by military personnel, from ordinary citizens to commanders. After all, protecting the country has been a sacred duty of every person since ancient times. This article presents interesting information about the military potential, martial arts, and ethnographic analysis of the traditions of military management of our great ancestor, General Zahiruddin Muhammad Babur, who managed to establish a state in Turkestan, Afghanistan, and India. Babur’s royal work, «Boburname», is based on the rich historical information and the existing military traditions of Babur and the Babur state: army collection, army review, battle methods, army structure, military tricks, and weapons. Historical information on types is given based on ethnographically interesting events.

Key words: Zahiruddin Muhammad Babur, military art, military traditions, army collection, army review, battle methods, army structure, military tactics, ethnography, army, battle, tradition, military weapons, defense, «barongor», «javongor», «ghul», «khossa tabbin», «Boburname», «Humayunname».

ВОЕННО-ЭТНОГРАФИЧЕСКАЯ ИНФОРМАЦИЯ В «БАБУРНАМЕ»

Олимжонов Давронбек Зохидажон угли,
основной докторант, Института истории Академии наук Республики Узбекистан

Аннотация. Из истории известно, что у каждого народа были свои исторические личности и военачальники. Почетные заслуги, такие как защита своей территории, несли военнoслужащие от простых граждан до командиров. Ведь защита страны издревле была священным долгом каждого человека. В данной статье представлены интересные сведения о военном потенциале, боевом искусстве и этнографический анализ традиций военного управления нашего великого предка генерала Захируддина Мухаммада Бабура, сумевшего основать государство в Туркестане, Афганистане и Индии. Царский труд Бабура «Бобурнама» основан на богатых исторических сведениях, а также существующих военных традициях Бабура и Бабурского государства - сборе армии, смотре армии, методах боя, структуре армии, военных хитростях и вооружении. Исторические сведения о типах даны на основе об этнографически интересных событиях.

Ключевые слова: Захируддин Мухаммад Бабура, военное искусство, военные традиции,

армейский сбор, армейский смотр, способы боя, структура армии, военная тактика, этнография, армия, сражение, традиция, боевое оружие, оборона, «баронгор», «джавонгор», «гуль», «хосса таббин», «Бобурнама», «Хумаюннама».

KIRISH. Buyuk davlat arbobi va shoir Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asarini faqat tarixiy asar emas, unda o’sha davrdagi bir qator fanlar - geografiya, elshunoslik, zoologiya, o’simlik olami, toponomika, atamashunoslik, adabiyot, tilshunosli, ayniqsa, harbiy san’at kabi tarmoqlarni o’zida birlashtirgan hamda ilmiy yutuqlari ham o’z ifodasini topgan qomusiy asar sifatida baholash mumkin.

“Boburnoma” dan avvalgi va keyingi asarlardan bir qator farqli jihatlari bilan ajralib turadi. Zahiriddin Muhammad Bobur asarda tarixiy ma’lumotlar bilan bir qatorda, voqea sababchilari va ishtirokchilari bo’lgan xalq, urug’, qabila, elatlarning kelib chiqishi, yashash tarzi, urf odatlari va qarashlarini yoritib bergan. Unda XIV-XVI asrlarga oid ko’plab etnografik ma’lumotlar berilgan. Asarning bu xususiyati, barcha yirik tarixchi sharqshunoslar hamda Markaziy Osiyo etnografiyasi tarixi bo’yicha mutaxassislar tomonidan qayd etilgan. Asardagi etnografik ma’lumotlar ilmiy adabiyotlarda qay darajada talqin qilingan?! Masalan, afg’on qabilalari va ularning joylashuvi haqida dastlabki, batafsil va ishonchli ma’lumotlar Boburning “Vaqoye”sida keltirilgan bu ma’lumotlar asosan uning shaxsiy kuzatuvlariga asoslangan va yuqori darajada aniqligi bilan ajralib turadi, bunday e’tirofqa qaramay “Boburnoma”dagi etnografik ma’lumotlar hali tizimli ravishda yetarlicha o’rganilmagan unda qo’llanilgan etnografik tushunchalar va atamalar aniqlashtirilmagan.[6.65]

O’tmishdan ma’lumki, harbiy janglar sirlari, qo’shinlarni saqlash, tartib bilan ish yuritish, yangi jang aslahalari bilan boyitish tajribalari davrdan-davrga o’tib kelayotgan harbiy an’anasi hisoblanadi. Ayniqsa, Jaloliddin Manguberdi, Amir Temur va Zahiriddin Muhammad Boburning harbiy mahoratini, ularning yuksak jang tajribalarini tahlil qilish orqali yurtimiz mudofaa tizimini ilmiy jihatdan yuksaltirish mumkin.

Buyuk sarkarda Zahiriddin Muhammad Bobur o’zining “Boburnoma” asarida hayoti davomida sodir bo’lgan janglar va zamondosh harbiy sarkardalar faoliyati haqida ham ko’plab ma’lumotlar beradiki, bu ma’lumotlar boshqa manbalarda uchramaydi. Shu sababli “Boburnoma” tarixiy lavhalar va qimmatli ma’lumotlar bo’yicha noyob asar sanaladi. Asarda harbiy san’at va holat bo’yicha qiziqarli etnografik ma’lumotlar berilgan va ulardan ayrimlarini tahlil qilamiz.

ASOSIY QISM VA METODLAR.

Bobur 14 yoshidan boshlab harbiy yurishlarda qatnashishni boshlaydi, ungacha otasi Umarshayx zamonida harbiy mashqlar, ayniqsa, kamondan o’q uzish harbiy ilmini yaxshi o’zlashtirgan. Buni “Boburnoma”da bir nechta jang lavhalarida, ov jarayonlaridagi harakatlardan bilish mumkin. Uning o’smirlik davri tahlikali, suronli davrga to’g’ri kelganligi uchun “Men hamisha tinch omonlikda ham to’n, o’q yoyni tashlamay yotardim”[1.116] - deya yozadi.

Janglardan oldin doimo ittifoqchilar bilan kelishuvlarda qo’shinlar jang payti bir-birlarini tanib olish va qo’shib jang qilish uchun avvaldan maxsus o’ron (parol) tanlanadi. Jang payti undan foydalanish an’anasi haqida asarda shunday yozadi: “O’ron ikki xil bo’ladi: har bir qavmning o’roni bor Chunonchi: ba’zi qavmning o’roni “durdon”dir va ba’zisini “to’qboy” yoki “lulu”; yana boshqasi: butun lashkarga jang payti ikki so’zini o’ron qilib qo’yadiki, zarur paytda har qayerda uchrashganda, biri bir so’zni aytsa, yana biri o’sha aytilishi kerak bo’lgan ikkinchi so’zni aytadi. Ana shu yo’sinda el yovdan ayriladi va o’z kishisini yotdan farq qiladi. Bu yurishda rasmiy o’ron “Toshkent” bilan “Sayram” so’zlari edi. “Toshkent” desa, “Sayram” deyilgay va “Sayram” desa, “Toshkent”. Bu jangda Xoja Muhammadali ilgariroq ekan. Mo’g’ullar: “Toshkand, Toshkand” deydi. Mo’g’ullar uni yov kishisi deb hayol qilib, suron solib, nog’orachi nog’ora chalib, o’q qo’yadilar. Ushbu xatolik tufayli Lashkar bir joyda turmay, tarqalishib ketdik. [1.114] – deb, harbiy sir haqida qiziqarli ma’lumot keltiradi. O’rta asrlarda jang oldi ittifoqchilar bir-birlari bilan o’ron orqali harakat qilishni qo’shin lashkarboshilari belgilashgan va jangda o’zaro muloqotda aytib, birgalikda harakat qilishganligini bilib olishimiz mumkin. Bu hozirgi davr harbiy san’at uchun qiziq ma’lumot hisoblanadi.

Bobur ko’pincha janglar uchun ona tomonidan bo’lgan mo’g’ullarni yordamga chaqirgan va ular jang usullari va odatlari bo’yicha ham etnografik ma’lumotlarni beradi: “Bizga ko’makka kelgan mo’g’ul lashkarlarining urushga toqatlari yo’q edi. Urushmoqni qo’yib, o’zimizning elniyoq talab, otdan tushirishga kirishdilar. Bir bu gal emas, hamisha badbaxt mo’g’ulning odati ana shunaqa. Bossa ham o’lja oladi, bostirsa ham o’z elini tanlab o’lja oladi”.[1.99] Mo’g’ullar tabiatan ko’chmanchi bo’lganligi

uchun ularda yagona maqsadga intilish ustunroq bo'ladi. Shuningdek, ularda kelishuvga vafo qilish kabi qadriyatlar juda past darajada bo'lganligi uchun asarda ham Bobur alamlar bilan ular haqida zikr etadi.

Bobur asarda yana bir harbiy an'ana haqida etnografik ma'lumot - urush vaqtida raqib qo'shinlari, dushmanga taslim bo'lishi yoki u tomon safiga kirish istagini bildiruvchi qiziqarli lavhani keltiradi: "Urush asnosida Piribek turkman to'rt-besh og'a-inisi bila dastor(salla)larin olib, yog'iy(dushman) din yuz evurub bizga kirdilar. Bu Piribek ul turkmanlardindurkim, Shoh Ismoil Boyandur salotiniga musallit bo'lub, Iroq mamolikig'a mutasarrif bo'lg'onda Abdulboqiy mirzo va Murodbek Boyandur boshliq turkman beklari bila kelib edilar".[1.226-227] Bundan ko'rinadiki, dushman jangchilar sallasini yechib, qurollarining uchini yerga qaratib qo'yishi raqibga taslim bo'lganligi yoki u tarafga o'tganligini anglatadigan harbiy an'analardan hisoblangan.

Jang usullaridan tashqari harbiy xiylalarni ham muallif "Boburnoma" asarida keltirib o'tadi: "Bannuga tushgan zahotiy oq xabar topildiki, dashtdagi bir qabila shimoldagi tog'larni singirlab turipti. Jahongir Mirzo (Boburning ukasi) boshchiligidagi lashkar yuborildi. Kivi(Afg'on qabilasi nomi, hozirgi Afg'onistonning Bannu viloyatida yashagan - D.O.)ning singiri ekan. ... Bu singir olingandan so'ng kivi ulug'laridan Shodixon ismli kishi o't tishlab keldi. Asirlarni ozod qildik".[1.159] Shu o'rinlarda matnda ikki tushuncha bir qarashda tushunarsiz ko'rinadi, bular "singir" va "o't tishlab keldi" so'zlaridir. E'tibor bilan qaralsa, "Boburnoma"da bu tushunchalarga qisqa ta'riflar berib o'tilgan. Ya'ni: "Singir lafzini Kobulga kelganda eshitildi. Bu el tog'ni berkitkanni singir derlar emish. Ya'ni: "singir" so'zini Kobulga kelganda eshitdik. Bu el tog'ni tosh bilan to'sishni singir deyisharkan".[1,160] Tog'da yashovchi afg'onlar savdo yo'llarini atayin tosh bilan to'sib, karvonni o'zlari joylashgan hududga burish va uni talashni odat qilib olganini hamda Bobur bu bunga chek qo'yganini yozadi.

"Afg'onlar urushmoqdan o'z bo'lsalar dushmanlarining oldiga o't tishlab kelar ekan. Ya'ni bu - men sening molingman degani ekan. Bu odatni o'sha yerda ko'rdik. O'z qolgan afg'onlar o't tishlab keldilar"[1.159] deb holatni izohlaydi.

Bobur Afg'oniston diyoriga yurish qilganda ko'p mahalliy afg'on qabilalari qarshiliklar ko'rsatgan, hatto qal'a qamalida afg'onlar tunda devordan tushib, Bobur qo'shiniga ko'plab talofatlar qilishadi. Shuning uchun Bobur tungi qo'riqchilikni kuchaytirishga majbur bo'ladi. Ko'hatga yurish paytida shu bilan bog'liq harbiy etnografik ma'lumot keltiriladi: "...har kecha shu yo'sinda cherik elining hammasi navbatma-navbat (qo'riqchilikka) chiqarilardi. Ichki kishilarimizdan (Boburning yaqin odamlari, ukalar, qarindoshlar - D.O.) uch-to'rttasi mash'al ko'tarib har oqshom navbat bilan aylanib kelardi. Men ham biror navbat aylanar edim. Navbatida chiqmagan kishining burnini teshib, Lashkar o'rtasida aylantirardik". [1.161] Demak, bundan ko'rinadiki, tungi navbatchilik qilish barcha uchun barobar va qattiq intizom talab etilgan. Mas'uliyatli bo'lish uchun intizomga ro'ya qilmaganlarni jazolash orqali nazorat qilib turilgan. Chunki bu qo'shinning xavfsizligiga bog'liq ahamiyat talab qiladigan jihat hisoblanadi.

Bobur qo'shini doimiy qurollangan holatda yoki qurollanishga tayyor holda yurishgan. Afg'on zaminlariga yurishlar qilganda aksari qo'shin tarkibini piyoda qo'shinlar tashkil qilgan bo'lsa, Hindistonga yurish davrida otliqlar ko'p sonli bo'lganini jang lavhalarini berilgan ma'lumotlardan bilib olishimiz. Lashkarning ta'minoti avval egallangan hududlar hisobidan ta'minlangan. Shuningdek, "uruq" nomli harbiy yurish paytida lashkar ketidan yuradigan ko'ch, yuk [1.133] bo'lib unda qo'shin chodirlari, qurol-aslahalar, hukmdorga tegishli anjomlardan iborat bo'lgan.

Zahiriddin Muhammad Bobur ko'p bo'lmagan qo'shin bilan Hind diyoriga yurish qiladi. Hindistondagi janglarda Boburning haqiqiy sarkardalik qobiliyatini ochib beradi. Xususan, Dehli sultoni Ibrohim va Mevar rojasi Rana Sangaga qarshi janglar u uchun juda katta shuhrat keltiradi. Bobur odatda janglar oldidan o'ziga xos udumlarni amalga oshiradi. Jumaladan, Panipat jangi oldidan "...jo'nab o'ng qanot, chap qanot va markaz qo'shinlarini saflab ko'rikdan o'tkazdim".[1.291] Lashkar ko'rigi marosimi [2.20] o'tkazilgan. Bu marosim lavhalarini "Boburnoma" asariga bag'ishlangan, bugunda "Britaniya" muzeyida saqlanayotgan miniatyuralarda ko'rishimiz mumkin. Bunda qo'mondon qo'shinni sanalgan holatda qismlarga bo'lishi, unga sarkardalar tayinlash, jang harakat xaritasini tushuntirish va sadoqatlik bo'yicha qasamlar ichish hamda jang natijasi xayrli bo'lishi uchun qurbonlik keltirish kabi qismlarga ega marosim tasvirlangan. Qurbonlik keltirish uchun asosan yirik shoxli hayvon (miniatyurada oq rangli qoramolni qurbonlikka tayyorlangani tasvirlangan) tanlangan. Bu asosan, an'anaviy amal hisoblanib, Allohga atab qon chiqarish, jonli so'yish kelajakda qilinadigan ishlarni xayrli bo'lishiga ishonch sifatida amalga oshirilgan.

Panipat jang oldidan qo‘shinni jangga tayyorlash, jang taktikasini tuzish ishlarini reja asosida olib borishadi. “Shu qo‘nimjoyda (Panipatda – D.O.) butunlashkar xalqi holiga yarasha arava keltrishlarini buyurdim. Yetti yuzta arava olib keldilar. Ustod Aliquli*ga Rum usuli bilan aravalar orasida zanjir o‘rniga ho‘kizning xom terisidan arqon eshib tasma qilib bir biri bilan bog‘lashga buyirdim. Har ikkita arava o‘rtasiga olti-yetti to‘ra* qo‘yiladi. To‘fanglardan shu arava va to‘ra ortida turib, to‘fang otadilar”. [1.291] Lashkar Bobur mazkur jangda mazkur diyor uchun yangilik bo‘lgan to‘fang (miltiq) dan foydalangan va aynan qozonilgan g‘alabada buning xizmati katta edi. Rum (Turkiya) harbiy usulidan xabardorligi Boburning harbiy o‘rganuvchanligiga yana bir dalil hisoblanadi. Panipat jangidan so‘ng g‘alaba qozongan Bobur o‘z qo‘shini yutuqlari va raqib Sulton Ibrohim qo‘shinini mag‘lubiyatini ham izoh berib: “Hindistonda shunday odat bor: agar shunday urushlar ro‘y bergudek bo‘lsa, belgilangan muddat uchun pulga navkar yollanadi. Yollangan kishilarni “badhandiy” deb ataydilar”. [1.292] Raqib hindlar tarkibidagi yollangan askarlar tartibsiz jang qilishi va jonini fido qila olmaydigan jangchilar Bobur qo‘shinining g‘alabasiga sabab bo‘lganini keltiradi.

MULOHAZALAR. Hind diyori fathida muhim rol o‘ynagan hind rojasi Rana Sangaga qarshi Kanva jangi oldidan bir nechta harbiy an‘anaviy marosimlar o‘tkazilgan. Xususan, boburiy malika Gulbadanbegim o‘z asari “Humoyunnoma”da: “Dholpur*da ham bir pora toshdan dah dar dahi (o‘nga o‘n) hovuz qurishga farmon berdilar va dedilarki, qachonki hovuz tayyor bo‘lsa, sharop bilan to‘ldiraman. Rana Sanga bilan bo‘lgan jang oldidan sharop ichishdan tovba qildilar va limon sharbati bilan to‘ldirdilar. [3.20] An‘anaga ko‘ra qo‘shin jangga kirishdan avval qo‘rquv va havotirni bosish maqsadida hovuzga to‘ldirilgan sharopdan ichiladi va jangga kirganlar. Bobur Kanva jangi oldidan qo‘shin oldida turib, ichkilikni tashlash to‘g‘risida farmon beradi va Bobur bilan birga “mardlik, yakdillik va hamjihatlikka da‘vogar to‘rt yuz yosh yigitlar ham o‘sha majlisda tavba qildilar”.

An‘anaga ko‘ra, jang oldidan munajjimlarga murojaat qilinadi va to‘qnashuv yulduzlar hisobiga ko‘ra xayrli yoki aksincha bo‘lishini ta‘birini aniqlashtiradilar. Rana Sanga qo‘shini qarshida turgan paytda munajjim Muhammad Sharif lashkarlarga “Podshoh hazratlari hozir jang qilmaganlari ma‘qul, sakkiz yulduz barobar turibdi” [3.20] - deb gap tarqatadi. Lashkarlar havotirda qoladi. Bobur aqlli tadbirni o‘ylab, yuqoridagi mast qiluvchi ichimlik ichishni tashlab tovba qilish haqidagi farmonni beradi. Oldin kumush qadahlar sindirilib, kambag‘allarga ehson qilinadi. Barcha farmonni qabul qiladi hamda “xotinini taloq qilish va Qur‘oni karim” [3.21] bilan jasorat va sadoqali bo‘lish, to so‘nggi nafasigacha jang qilishlariga qasamlar ichiladi. Bu jangni boshqa janglaridan farqi bu g‘azot jangi edi. Jangda g‘alaba qozongan Bobur g‘oziy bo‘ladi. Bundan ko‘rinadiki, har bir qo‘mondon va sarkarda askarlarni ruhlantira oladigan nutqqa ega bo‘lishi juda zarurdir. O‘tmishda o‘tgan buyuk sarkardalar o‘z qo‘shini oldida qiyin vaziyatlarda otashin nutq so‘zlab, muhim g‘alabaga erishganligini makedoniyalik Aleksandr, Amir Temur janglar tarixidan bilib olishimiz mumkin.

XULOSA VA TAKLIFLAR. Zahiriddin Muhammad Bobur ko‘p an‘analardan oliy maqsadi yo‘lida foydalandi, ayrimlaridan esa voz kechadi. Hind fathidan so‘ng u diyorning ko‘plab an‘ana va marosimlarini tartibga soladi. Bunyodkorlik, obodonlashtirish ishlarini jadallashadi. Xalqning turmush sharoiti yaxshilanadi. Hindistonda Bobur va boburiylar amalga oshirgan islohotlar va bunyodkorlik ishlari hind va jahon sivilizatsiyasi rivojiga xizmat qilmoqda.

Bobur podshoh butun hayotining aksari qismini harbiy holatda, janglar bilan o‘tdi. Barcha g‘alaba va mag‘lubiyatli janglar unga kelajakda markazlashgan davlat barpo qilish yo‘lida unga muhim tajribalar berdi. Zamonasining yirik sarkardalari – Ismoil Safaviy, Shayboniyxon, Ibrohim Lo‘diy, Rana Sanga kabilar bilan ittifoqda yoki qarshi janglardan Bobur ko‘p bilimlarni o‘zlashtirib, keyingi harbiy yurishlarida undan foydalanganini “Boburnoma” asari orqali bilamiz. Hindiston yurishida “to‘lg‘ama”*, afg‘on va turklardan o‘tochar qurol (to‘fang)dan foydalanish, mo‘g‘ullardan pistirma va xiyla ishlatish kabi harbiy usullaridan foydalangan hamda keyinchalik o‘zi ham “Harb ishi” nomli (topilmagan) risola yozishiga zamin yaratdi.

“Boburnoma” asari bo‘yicha harb ishi bilan bog‘liq ma‘lumotlardan xulosa qilgan holda quyidagi takliflar bildiriladi:

Asardagi harb ishi bilan bog‘liq ma‘lumotlari asosida ilmiy tadqiqot olib borish hamda natijalari yuzasidan risola nashr etish;

Zahiriddin Muhammad Boburning jang san‘ati va uslublaridan foydalangan holda O‘zbekiston Respublikasi Mudofaa tizimidagi muassasalarda o‘quv darsligi va jarayonini yo‘lga qo‘yish;

Muallifning haligacha topilmagan “Harb ishi” risolasini qidirib topish ishlarini jadallashtirish.

Xulosa qilganda, Bobur kabi buyuk sarkardalarimizning harbiy yutuqlaridan mamlakatimiz mudofaa tizimi va harbiy taktikasini boyitishda foydalanilsa, yanada qudratli bo'ladi. Zero, buyuk sarkardalarimizning harbiy usullari o'z zamonasining eng yaxshilari va muhimi sinovdan o'tgan tarjiba na'munasidir.

Adabiyotlar:

Zahiriddin Muhammad Bobur, Boburnoma, “O‘zbekiston” – Toshkent 2019.

Boburnoma rasmlari, “Fan” va “Korvina” – Toshkent, Budapesht 1979.

Gulbadanbegim, Humayunnoma, “Fan” – Toshkent 2021.

Zahiriddin Muhammad Bobur ensiklopediyasi, “Sharq” - Toshkent 2014.

Sharofiddin Ali Yazdiy, Zafarnoma, “Maxpirat”, Toshkent – 2005.

Olimjonov D., “Boburnoma” asarida etnografik ma'lumotlar // “Bobur va Axsikent” mavzusidagi Respublika uchinchi ilmiy konferensiya materiallari, Namangan 2023.